

Այսպիսի անձնատուութեանը պարագայ
էւ տմենատիրուր դէպքը հրառարկած
Ժամանակինիս, անհրաժարելի պարտք կը
գետնեջ մեզի գոլութեամբ եւ պարծա-

մեր կողմեր էր, իրենց մի միայն հասարակաց կայան էր: Այս հարկն դեռ կայ ու կը կենայ Հայոց մէջ: Իրենց եկեղեցին շարքերու իրենց ուրիշ քրիստոնէայ եկեղեցիներն յաճախելով: Հայ մը կրնայ խիստ աղէկ կատարել իր կրօնական պարտաւորութիւնները Հռոմէականաց եւ Օրթոքսոսաց եկեղեցիներուն մէջ եւ անոնց քահանայներուն ձեռքը:

Թեպէտ Հայոց եկեղեցին է միայն, որ իր ծախական եկեղեցւոյ որոշել յատկութիւններուն մէջ այս ալ կը պահէ:

Հայերը իրենց քրիստոնէայ եղած ժամանակներն ի վեր մտած ծախական մէջ յաջողութեամբ, կրօնական յազմանքներէ ազատ մնալին, եւ այս խաղաղութիւնը կողմէ մը պահելու համար մտածելով, որ միշտ հաւատարմութիւն մնալով, եւ նախնական եկեղեցւոյ ամեն աւանդութիւններուն, միշտ անդամ զայն ի նկատմամբ, որն որ հաստատուած զայն անհրաժեշտ էր յաւանդելու: Իրենց պարտաւորութիւնը կը ստանան իրենց ծախական կամ զայն զահեղեղութիւնը ծանոթելով: Բայց անոր քերական ինքնաշարժ չմտնելով իրաւունքներն չեն ուղիղ ձեռքէ թողուլ: Այս է մի միայն արդեւոր: Ոչ աստատեց զայն. ոչ պիտի վերցնէ:

Հայերէն Մասն ըստ զոյն խորագրաւեալ է: Իսթիլանտը իր կողմէ պատասխանեց ձեր պատճառին:

Պ. Իսթիլանտը հաստատեց Պոզոս ամիսին կողմնակիցներուն հակառակ եղող կողմնակցութեան մէջ: Ար յարգելը իր համար ինքնեքը. այսու ամենայն, կը կարծենք որ յոսպած չենք ըլլալ հաստատելով, թէ 1839ին, Պ. Իսթիլանտը քանի մը ուսումնորներու հետ Փարիզի Արքեպիսկոպոսին ծանուցագիր մը մատուցած է, որն որ կապու համաձայն է հաստատուած Պոզոս ամիսին տուած ծանուցագրոյն: Եւ ինչ ծանուցագիրը շարադրութեամբ էր Փարիզի զաւանակաւորութեան զարդոյն տնօրէն Մօսիւ Պանքիին խորհրդով անցը: Այս պարտնէրը նոյն առթիւ գերապատիւ Սիւրբ արքեպիսկոպոսին հովանական օրհնութիւնն ընկալան:

Իստքը կը վերջացնեն՝ պաշտելով ձեզի որ ընդունելու եւայն:

Լեւոնտը Բաշանդը
Հայ է

Այս նամակը, ինչպէս մեր արդոյ ընթերցողները կը տեսնեն, ճշմարտի ու սուտի, ուղիղի ու սխալի խառնուրդ մըն է. ուստի ճշմարտութիւնը, եւ ազդին պատիւը պարտք կը զննեն մեր վրայ որ անոնց պատասխանեց չթողնենք անհայտ: մանաւանդ երբոր հեղինակին Հայ ըլլալը լրագրոյն խօսքին եւ նամակին ստորագրութեան կ'իմաստայնէ:

Երբոյ նամակագիրը Բաշանդը մին մէջ անցեալ շաբթու հաստատուած ուսած յօդուածին խօսքերը քննարկող արձագանքներու վրայ հիմնուելու անոնց արձագանքը կը համարուի: Բայց թող թիւն կը ինքնեք իրեն ըսելու, որ իր նամակին ալ նոյն արձագանքին արձագանքը եղած է՝ երբոր կըսէ, թէ հաստատուած մեծապատիւ Պոզոս ամիսին տնօրէն Փարիզի Արքեպիսկոպոսին տրված ծանուցագիրը արդեւոր չէր: Եւ անկից կը հետեւի, թէ Հայոց ազգը ստուգիլ Հռոմէական եկեղեցւոյ հետ միաբանել կուզէ:

Ինչ զարմանալի շարժում է այդ որ արդարեւին կ'ընէ ու ամենեւին չգիտեր ընելը: Ուր եւ կ'ընէ եղբէր է այդ շարժումը, յայտնի է թէ ծածուկ: Յայտնի է չկրնար ըսել, վասն զի ոչ տեսնող կայ եւ ոչ լսող. ծածուկ է ալ չկրնար ըսել, վասն զի անոնց շարժումը ծածուկ չկրնար ըլլալ: Թէ որ քանի մը հոգիներն այդ շարժումը ընդունելը, ուրեմն ազգային չէ: Պարեմն է որ նամակին հեղինակն ալ նոյն շարժումը ընդունելն մէկն եղած ըլլայ:

Իր խօսքին նայելով, ազդին մէջ երկու հակառակ կողմ կայ եղեր. մէկուն գլուխն է եղեր Սեմապատիւ հաստան

Պոզոս ամիսին, միւսը չենք գիտեր որն է, բայց նամակին քաջիմաստ հեղինակին խօսքին նայելով՝ մենք ալ այն վերջին կողմակցութեան ենք եղեր: Այս անձոնի րանգագուշակներն ետեւ, նամակին նրբամիտ հեղինակը ըստ իւր կարծեաց ծանուցելու յայտնութիւն մը ընելով, իր երեւակայութեանը մէջ գոյացած կողմնակցութիւններուն առջեւ՝ մեր օրակա թէ կեղծ դիրք մը ունենալը հասկըցնելու օգտին է:

Կրտէ, թէ Պ. Իսթիլանտը 1849 ին Փարիզի Արքեպիսկոպոսին ծանուցագիր մը տուած է մեծապատիւ հաստան Պոզոս ամիսին ծանուցագրոյն եւայն համաձայն:

Այս կտորին համար անհիմն է չենք բան, բայց սխալ ըլլալը հաստատուած պատմութեան կը հասկցուի:

1850ին Փարիզի զաւանակաւորութեան զարդոյն եղած ժամանակին, յունի. 27 ին իրիկունը ճաշի ժամանակ զարդոյն տնօրէն Մօսիւ Պանքիին կուգայ ու մեղի կ'ըսէ. « Փարիզի Արքեպիսկոպոսը վաղը հոս այցելութեան պիտի գայ, եւ մանաւորապէս կ'ուզէ արեւելեցիները այրիքն Հայ պատանիները տեսնել: Բայց որովհետեւ կ'ըսէ, եկեղեցականներուն սովորութիւնն է օրհնութիւն տալ, եպիսկոպոսը այսպիսի բան մը ընելն ձեր կրօնական խղճատանքին կը դաշնի մի: Ինչ հակառակ, պատասխանեցինք, մեծ պատիւ եւ երջանկութիւն կը համարենք մեզի գերապատիւ Արքեպիսկոպոսին օրհնութիւնը ընդունել: Ուրեմն, ըսաւ տնօրէնը, ինչն է որ Հայոց համար հերձուածող եւ ուրիշ ինչպէս կերպ անձոնի խօսքեր կը զուցցի, որոնց եւ անհանձնելի էր իրենք, բայց ի հարկէ պատճառ մը ըլլալու է: Պատճառը հիմա բացատրելու ժամանակ չկայ ըսի. թէ որ կը հաճիք նէ ճաշին երկուս ետեւ բացատրելու: » Տնօրէնը դարձաւ իր սենեակը դնաց:

Ճաշին ետեւ մենք ալ անմիջապէս մեր սենեակը ելանք, եւ հետեւեալ անգիւշ թիւնը գրեցինք ու տնօրէնին խրկեցինք:

« Յեր իմ
« Պէն ժամ առաջ վարը ձեզիք բաժնաւորներս կը փութամ կատարելու:

Հայոց ազգը Բրիտանի 363 թրատանին քրիստոնէայ եղած է, Սուրբ Պարիզը Լուսաւորել ձեռքը, որ Հռոմէական եկեղեցւոյ ալ ընդունելու սուրբ էն է, եւ ամեն տարի Վարօքի մէջ տօնախմբութիւնը կը կատարուի:

Եւ որովհետեւ քրիստոնէութեան առջի դարերուն մէջ Հռոմի Պապերը դեռ ինքզինքնին քրիստոնէութեան բացարձակ զրաւի եւ պետ չէին ճանչցած եւ ոչ ուրիշներուն ճանչցուցած, Սուրբ Պարիզը Լուսաւորել եւ իր յաջորդները Պապին իշխանութեանն անկախ մնացին եւ մինչեւ այսօր ալ տակաւին անկախ են: Իսկ Հայոց քրիստոնէական հաւատարմացը դարձ, Հայերը երբեք առաջին տիեզերական Սուրբ ժողովները ճանչցած են, եւ անոնց դաւանութեանը եւ եկեղեցական սահմանադրութեանը վրայ հաստատ ու անխախտ կեցած են մինչեւ այս օր:

Ահա այս պատճառաւ է, որ Հայոց եկեղեցին կը բաժնաւոր իրրեւ հերձուածող: Բայց Հայերը ոչ միայն չեն ատեր ուրիշ քրիստոնէայ եկեղեցիներն ու ազգերը, այլ զանոնք ալ իրենց պէս քրիս-

տոնէայ կը ճանչնան, եւ օտար երկիրներ զտնտնելու ատենին, իրենց կրօնական պարտաւորութիւնները յունաց եւ լատինացուց եկեղեցիներուն եւ անոնց պաշտօնից միջնորդութեամբը անխախտ կը կատարեն. ինչպէս մենք ալ այս օրուան օրս Փարիզի զտնտնելով, ուր ոչ Հայոց եկեղեցի կայ եւ ոչ քահանայ, մեր կրօնական պարտաւորութիւնները զապիւնական եկեղեցիներուն մէջ կը կատարենք, եւ անոնց քահանաներն ու բոլոր եկեղեցականները իրրեւ բուն մեր եկեղեցականները կընդունինք ու կը յարգենք: »

Այս համաձայնեցութիւնը տնօրէն Մօսիւ Պանքիին կ'ուզէ, ու հետեւեալ օրը Փարիզի Արքեպիսկոպոսին դարդոյն եկած ժամանակը անոր կը ցուցնէ: Իր խօսքին նայելով, Արքեպիսկոպոսը հասնել է մեր տուած տեղեկութեանը եւ ըսել է, թէ ասոնք ոչ հերձուածող են եւ ոչ հերետիկոս, այլ կատարեալ քրիստոնէայ են:

Մենք այսպիսի դիտելով, որ նոյն օրը Արքեպիսկոպոսին ներկայացած ու հետեւեալ թիւնը ըրած ժամանակին, մեծ սէր ցուցուց թէ մեզի եւ թէ մեր ուսումնականից հայ պատանիներուն, եւ հետեւեալ խօսքերը ըսելով մեզ օրհնեց:

« Միւրեք, մեր ամենու հայրենիքը երկիրն է. բայց Վաղարշ ալ ինչքէն ու դիտութեան հայրենիքն է: Եւ ասոր կէտ որ անոր օտարախելութեանն օգուտ կը քաղէ: Աշխատեցէք եւ մի մտնալ անիկայ: Զեղ ալ Վաղարշը բոլոր զաւակացը պէս իօրհնեմ, եւ կը յուսամ որ հաւատարմ կը կենալ պատուով եւ բարոյականի սկզբունքներուն որ հոս ձեզի կը սորվեցնեն: »

Փարիզի Արքեպիսկոպոսին այս այցելութեան ներկայ եւ այս խօսքերուն անհանձնելի օրհնութիւններն էին մեր արդարաւորութեան Մեծարդոյ Նեփոստիանոս Յովակիմ ազա, ինչպէս աղա Սիմեոնեան եւ Պ. Յովհաննէս Թիւրքիզիան որոնք մեզի հետ զաւանակաւորութեան զարդոյն մէջ օւսմանը կը սորվէին այն ժամանակը:

Ահա այս է մեր գրով տուած կրօնական տեղեկութիւնը, որն որ կատարեալ համոզմամբ գրած ենք 1850ին, եւ այս օր ալ նոյն համոզման վրայ ենք աւանց փոխելու:

Փարիզի Արքեպիսկոպոսին մեզի ըրած այս այցելութիւնը եւ ըսած շնորհակալութիւնը այն շաբթուն Փարիզի լրագրիներուն մէջ հրատարակվեցաւ: Բայց ինչ օգուտ յառաջ եկաւ անկից: Հռոմ մեր վրայ ունեցած գաղափարը փոխեց մի: Ուրիշ հաղարմար հազար անգամ ասանկ կամ ասոր մօտ տեղեկութիւններ տուած են Հռոմի կամ անոր եկեղեցւոյ պաշտօնեկցը: Այսու ամենայն, քանի որ Պապը Բրիտանի եւ կեղեցւոյ բացարձակ եւ գերադոյն զուլի չենք դաւանիր. քանի որ մեր եկեղեցւոյն անկախութիւնը կը պաշտպանենք. քանի որ մեր Սուրբ Լուսաւորել արեւմտեան չենք ճանչնար. քանի որ մեր հարազատ հովիւ ըրողիւմ Հռոմի Պապը մեզի հովիւ չենք ընդունիր, Հռոմ մեզ միշտ հերձուածող ու մարդեալ պիտի կոչէ, եւ իր եկեղեցիներն դուրս փրկութիւն չկայ ըսելով՝ մեզ դժոխաց պիտի մտնեն:

հաստան մեծապատիւ Պոզոս ամիսին կողմէն Փարիզի Արքեպիսկոպոսին տրված ծանուցագրովն այս կրճիր վերցած է: Նոյն ծանուցագրին ալ չէ

ըսած թէ Հայերը Հռոմի Պապին դեռ լրագրին իշխանութիւնը չեն ճանչնար եւ չեն ընդունիր: Ուրեմն, քանի որ նոյն զլխաւոր արգելքը կայ, քանի որ Հռոմի թէ եւ մեր եկեղեցւոյն դաւանութիւնը ձեւերն ու արարողութիւնները ուղիղ եւ անմար ճանչնայ, եւ անոնց անփոփոխելի մնալուն զիջանի (որն որ ուրիշ ինքիւր է), այս կէտը չպիտի ներկ մեզի, եւ քանի որ Հայերն ալ չեն զիջանիր իրենց իրաւունքը զհեղու, անմոտութիւն կը կարծենք յուսալով թէ իրաց այս վեճակին մէջ Հռոմի եւ Հայոց եկեղեցիներուն մէջ միաբանութիւն կրնայ հաստատուիլ:

Խօսքերնիս կա վերջացնենք, յայտարարութիւն ընելով վերջգրեալ նամակին արդոյ հեղինակին, թէ մենք Հայոց մէջ հակառակ կողմեր ու կուսակցութիւններ չենք ճանչնար, եւ ոչ մասնաւոր կարծիքներու կը ծառայենք: Մեր հրապարական պաշտօնին մէջ ազգին ընդհանուր օգուտը իրաւունքն ու պատիւը միայն կը դիտենք, եւ զայն միտով կը պաշտպանենք մեր կարողութեան ներքուր չափ: Մէկխօսքով, ազդին լրութիւնը ուր է նէ մենք ալ հոս ենք:

Միտաւայնի մէջ ժամանակ մը ի վեր հրատարակվելու սկսած Լուսաւորել անուն Միտաւորէն լրագիրը իր կրորդ թիւին մէջ յօդուած է հրատարակած է, որուն մէջ հետեւեալ խօսքերը կը տեսնուին:

« Պ. Պոզոս մօտը եղած կողմերը պատերազմի մէջ բռնուլով Ռուս դերիներուն բնակարան սահմանվեցան: . . . Այս կողմերը Օրթոքսոսներու բոյն մըն են: Յունաց հարուստ գերդաստանները՝ այս կողմերը կերթան ամառն տնցունելու: Հակառակ իրենց Օրթոքսոսութեանն ու ուսուց վրայ ունեցած համակրութեանը, յոյները բնաւ օգնութիւն մը չեն ընել այս գերիներուն. քնդհակառակն տեսնուցեալ, որ յոյն վաճառականները ինքն ուսերուն զբաղան ներք կը պարպեն Հայերէն ու հրեաներէն աւելի անյազ զօշարդութեամբ: »

Այս խօսքերը ինչպէս կը տեսնուին, Մայրաքաղաքի զիմացի կողմերը բնակեալ յունաց համար ըսված են. բայց Հայոց համար ալ ծանր թշնամանք մը կայ մէջ, որն որ երբեք չենք կրնար ընդունիլ:

Ըստ մեր կարծեաց, Լուսաւորել լրագրին խորագրաւեալ Պ. Քոկանիցեանօ, ազգաց մոլութիւններն ուղղելու պաշտօնը վրան աւած ժամանակը, պէտք էր առաջ իր ազգին վրայ անհրաժեշտ մոլութիւններն ուղղելու ձեռք զարնէ: Եւ որովհետեւ խօսքը զօշարդութեան վրայ է, կրնանք ըսել, թէ այս պարտաւանքը աւելի Միտաւորացուց պէտք էր ուղղվիլ քան թէ Հայոց: Օշաւաքաղութիւնը, ինչպէս յայտնի է, չարաչար եւ ամօթալի միջոցներով ստակ վտարկելու մոլութիւնն է: Երբ, եթէ ըստույգ է, որ Հայերը, ուրիշ ամեն արուեստագէտ ազգացնման իրենց մատաղ հասակէն բանելով եւ աշխատելով իրենց ապրուստը հոգալու կամ բարեկեցութիւնն աւելցնելու փոյթ կը տանին, ասով պատուաւոր գործ մը ըրած կըլլան: Իրենց աշխատասիրութեանն ու պարկեշտ գործունէութեանն է, որ վարկ եւ համարում ստացած են ընդհանուր պէս, եւ իրենց բարեկեցութեան միջոց-

